

Poeta, moralizator i filozof, czyli Wacław Potocki

Bibliografia:

- Źródło: Wacław Potocki, *Na Ogród nie wplewiony*, [w:] tegoż, *Wiersze wybrane*, oprac. Janusz S. Gruchała, Wrocław 1992, s. 118–119.
- Źródło: *Człowiek*, [w:] *Dzieła*, t. 1, oprac. Leszek Kukulski, Warszawa 1987, s. 406.
- Źródło: Jan Malicki, *Studium o Wacławie Potockim. W trzechsetną rocznicę śmierci*, Katowice 1996, s. 32–33.
- Źródło: Wacław Potocki, *Zbytki polskie*, [w:] tegoż, *Wiersze wybrane*, oprac. Janusz Gruchała, Wrocław 1992, s. 194–195.
- Źródło: Wacław Potocki, *Pieśń XXII Dziękczynienia*, dostępny w internecie: http://www.staropolska.pl/barok/barok_014_004.html [dostęp 26.10.2021].

Poeta, moralizator i filozof, czyli Wacław Potocki

Barokowy ogród w Pałacu Letnim (Sankt Petersburg)

Źródło: Victorgrigas, licencja: CC BY-SA 3.0.

W literaturze polskiego baroku możemy wyodrębnić tzw. literaturę ziemiańską. Jej twórcami byli zazwyczaj średniozamożni szlachcice, przekonani o tym, że idealnym modelem życia jest gospodarowanie na wsi. Ich poglądy pozwalają też nazwać tych twórców przedstawicielami sarmatyzmu, opiewającymi polski model polityczno-obyczajowy. Do autorów literatury ziemiańskiej (sarmackiej) zalicza się Wacława Potockiego. Skłonność do pochwały pewnych aspektów życia nie oznacza, że był on człowiekiem bezkrytycznie podchodzącym do świata. Dostrzegał zło, które przejawiało się i w życiu duchowym, i w życiu społecznym. Świadomość, że twórca ma za zadanie kształtować swych czytelników, sprawiła, iż jego dzieła mają zazwyczaj charakter moralizatorski.

Już wiesz

Zapisz na osobnych kartkach wybrane fragmenty tekstów poetyckich, które zadedykujesz patriotom każdego czasu. Zaproponuj taki układ cytatów, żeby powstał katalog cennych wartości i pouczeń.

Wacław Potocki

Panorama Biecza na rycinie z 1617 roku

Źródło: Georg Braun, Franz Hogenberg, domena publiczna.

Wacław Potocki

1621 – 1696

Urodził się ok. 1621 roku w Woli Łużeńskiej niedaleko Biecza (Małopolska), w średniozamożnej rodzinie szlacheckiej wyznającej arianizm. Nie wiadomo, gdzie się kształcił, ale zdobył solidną wiedzę, obejmującą m.in. znajomość łaciny, *Biblii* (podobno znał ją na pamięć), kultury antycznej, zwłaszcza rzymskiej. W młodości – jak sam twierdził – w wieku 17 lat, brał udział w działaniach wojennych, np. w walkach z Kozakami. Ożenił się z Katarzyną Morsztynówną i osiadł w Łosiu, gdzie gospodarował do końca życia. Podczas potopu szwedzkiego początkowo stanął po stronie Karola X Gustawa, ale szybko przestał popierać Szwedów i zaangażował się w walkę z najeźdźcami. Mimo zasług został przymuszony do zmiany wyznania po tym, jak sejm uchwalił, że arianie (oskarżeni o sprzyjanie Szwedom) powinni albo opuścić Polskę, albo przejść na katolicyzm. Wacław Potocki zdecydował się zmienić wyznanie (1658), ale jego żona pozostała arianką do ok. 1682 roku, z czym wiązało się wiele kłopotów i oskarżeń o nieszczerą [konwersję](#). Choć był ceniony w okolicy jako szlachcic, gospodarz i pisarz (np. Jan III Sobieski nadał mu godność podczaszego krakowskiego), nie czuł się szczęśliwy. Powodowały to problemy rodzinne (śmierć braci, żony, zięcia oraz całej trójki dorosłych dzieci) i problemy Rzeczypospolitej. Zmarł w 1696 roku. Pochowany został w Bieczu; w XVIII stuleciu jego prochy umieszczono w zbiorowej mogile w tamtejszym kościele.

Twórczość Wacława Potockiego zalicza się do nurtu sarmackiego. Wiele dzieł pisarz poświęcił kwestiom odnoszącym się do życia średniozamożnej szlachty – wprawdzie pragnął utrzymania jej przywilejów, ale ostro krytykował przejawy anarchii i upadku rycerskiej obyczajowości. Moralizatorskie nastawienie zaowocowało w jego twórczości tematyką religijną i filozoficzną. Pozostały po nim, pisane przede wszystkim wierszem, dzieła należące do różnych gatunków literackich (epigramaty, treny, pieśni, epepeja, misterium, romanse wierszowane itd.). Za życia Wacława Potockiego jego twórczość znana była przede wszystkim gronu przyjaciół. Wydawanie jego dzieł rozpoczęło się pod koniec XIX wieku.

Ciekawostka

Wacław Potocki to autor największej liczby utworów w dobie staropolskiej – napisał ok. 300 000 wersów, czyli niemal 7000 stron!

Ćwiczenie 1

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

W ogrodzie wierszy Wacława Potockiego

Wacław Potocki

Źródło: autor nieznany, domena publiczna.

Wacław Potocki napisał sporo utworów na temat własnych tekstów. Takie wiersze znajdują się m.in. w *Ogrodzie nie plewionym*.

” Wacław Potocki

Na Ogród nie wyplewiony

W las idąc, czytelniku, słuszna wprzód, że się
[Sprawisz](#) ode mnie, co w tym zawiera się lesie.
Im dalej weń, więcej drew przypowieści wedle,
Są tam buki, są dęby, są sośnie, są jedle.
Po staremu wszystko drwa, co ten plac osiągnęły,
Chociaż jedno na [wągłe](#), a drugie na [węgły](#).
Nie trzeba lekceważyć i leśnej jabłoni;
Są maliny do smaku, są róże do woni.
Tylko ostrożnie siągać, bo to nie na stole;
W ostatku też odpuścisz, choć cię i zakole.
Te usta i smakiem swym nasycają kiszki,
Drugie albo nic, albo płonę rodzą szyszki.
Jak się pięknie w orzeszku jądro zaskorupi!
Lecz pozór smak przechodzi, skoro go rozłupi.
Czasem też będzie i czczy. Jeśli się to przyda
Naturze, nikt się pewnie za fraszki nie wstyda,
Gdy prócz papieru tylko a prócz [inkaustu](#),
Jeśli ją mądry zgryzie, nie znajdzie w niej gustu.
Trzeba znać rodzaj [bedłek](#), kto chce grzyby zbierać,
Bo jedne tuczą, trzeba od drugich umierać;
Kto błazen, ten nie ujdzie pewnie [samołówki](#):
[Insze rydze i biele, a insze wężówki](#).
Wždy i tych bez potrzeby Bóg w lesie nie sadzi,
Ale tylko lekarz wie, na co, i poradzi.
Zdybiesz [łanuszkę](#), uszczkni, daleko [szmer z lichem](#)

Mijaj, ma rada, [szaleć nie chceszli opichem](#);
Bo kto się na czym nie zna, tego niech nie liźnie:
[Dobry jest wąż dryjakwi, dobry i truciźnie](#).
Znajdziesz pczoły, jest tam miód pewny; a w mrowisku
Na co gmerać, na co się dać kąsać bez zysku?
Wszystko to jako w lesie, wszystko jako w boru.
W mym ogrodzie, baczywszy nie tylko koloru,
Smaku radzę najpierwej patrzeć, [pogotowiu](#)
Nie słuchać apetytu, ma-li szkodzić zdrowiu.
Wszędzie, lecz i w potrawach potrzebny rozsądek,
Bo nie każdy jednako strawny ma żołądek.
[Do lassa](#), czytelniku, idziesz, nie do raję,
Tam same tylko [frukty](#), drzewa biorą w gaju.
Ścinaj, coć się zda, i bierz, nie uczynisz szkody.
Jednak cię w tym przestrzegam: [nie wal przez pień kłody](#).
Krzywo li gdzie, nie w skok się miej do nieprzyjaźni,
Wielka pomsta poecie – odpisać mu [rażniěj](#).

Źródło: Wacław Potocki, *Na Ogród nie wyplewiony*, [w:] tegoż, *Wiersze wybrane*, oprac. Janusz S. Gruchała, Wrocław 1992, s. 118–119.

Ćwiczenie 2.1

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 2.2

Wyjaśnij, na czym polega poetycki spacer po lesie w wierszu Wacława Potockiego.

Ćwiczenie 2.3

Jakich rad poeta udziela adresatowi wiersza? Wymień je i skomentuj własnymi słowami.

Ćwiczenie 2.4

Określ, czym różni się ogród poety od lasu, po którym poeta się przechadza.

Ćwiczenie 2.5

Wyjaśnij dosłowne i przenośne znaczenie ogrodu i lasu.

Ćwiczenie 2.6

Wyjaśnij, na czym polega, zdaniem poety, niebezpieczeństwo bezrefleksyjnej lektury utworów literackich.

Ćwiczenie 2.7

Wyszukaj w tekście Potockiego porzekadła, zapisz je, a następnie wyjaśnij, w jakim celu zostały przez autora zastosowane w wierszu i co w nim oznaczają.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

O marności człowieka...

” Wacław Potocki

Na Ogród nie wyplewiony

Świat [turma](#)

O, mizernaż tego jest kondycja świata,
Jako złoczyńca w turmie, czeka [po się](#) kata.
Czeka, śmierci przysądzon, swej roboty płace,
Rano czy wieczór – nie wie, gdy poń zakołace.
Tak komukolwiek rodzić zdarzyło się losem,
Już jest w turmie niestotyż, już jest pod [profosem](#).
Nie wie dnia i godziny od kolebki aże
Do siwizny, kiedy mu śmierć klęknąć rozkaże
Czeka we dnie i w nocy, z wieczora i z rana.
Cóż tedy jest ten żywot ludzki? Śmierć czekana.
Strach śmierci ustawicznej, który jeszcze gorzej,
Aniżeli sama śmierć, serce ludzkie morzy.

Źródło: Wacław Potocki, *Na Ogród nie wyplewiony*, [w:] tegoż, *Wiersze wybrane*, oprac. Janusz S. Gruchała, Wrocław 1992, s. 118-119.

Ćwiczenie 3.1

Wyjaśnij, czemu w wierszu służy porównanie życia człowieka do losów więźnia.

Ćwiczenie 3.2

Przedstaw główną cechę śmierci opisaną w wierszu.

Ćwiczenie 3.3

Wyjaśnij, na czym polega, zdaniem podmiotu lirycznego, życie ludzkie. Zacytuj odpowiedni fragment wiersza.

Ćwiczenie 3.4

Określ, czy według poety lęk jest gorszy od śmierci cielesnej. Zacytuj odpowiedni fragment wiersza i uzasadnij odpowiedź.

Ćwiczenie 3.5

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

” Wacław Potocki

Człowiek

Co jest głowa? gęstego pełen garniec błota.
Co nos? odchód plugastwa, że mówić [sromota](#).
Oczy? bańki łez, które rzewnym płaczem cedzą,
Ledwie się o frasunku od serca dowiedzą.
Cóż uszy? dziury na wiatr; gęba? do wychodu.
Brzuch? beczka pełna gnoju i zgniłego smrodu.
I czegoż się tedy, z czego, głupi, pysznisz, człecze?
I stąd cię śmierć do grobu leda w dzień wywlecze,
Gdzie dognijesz do ostatka, ani z tobą dary
I tytuły fortuny nie pójdą na [mary](#).
Inszy się rozpościerać w tym będzie po tobie,
A ty, jakoś był ziemią, ziemią będziesz w grobie.

Źródło: *Człowiek*, [w:] *Dzieła*, t. 1, oprac. Leszek Kukulski, Warszawa 1987, s. 406.

Ćwiczenie 4.1

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 4.2

Przy pomocy jakiego zabiegu artystycznego w wierszu ukazano poszczególne części ciała? Opisz efekt tego poetyckiego zabiegu i jego znaczenie dla wymowy wiersza.

Ćwiczenie 4.3

Określ, kim lub czym jest człowiek według podmiotu lirycznego w wierszu.
Co zdaniem poety pozostanie po człowieku?

Ćwiczenie 4.4

Wyjaśnij, do jakiego sformułowania wartościującego ludzkie życie nawiązują słowa: *A ty, jakoś był ziemią, ziemią będziesz w grobie*. Nazwij ten środek poetyckiego wyrazu.

” Wacław Potocki

Na Ogród nie wyplewiony

Nie tak oracz w letny znój, kiedy zagorzałe
Przyspieszają ku żniwu zagony nieźrałe,
Utęskniony więc oczy podnosi do góry
Z pożądanym deszczykiem wyglądając chmury,
Nie tak w długie wygląda niepogody słońca,
Jako ja Ciebie pragnę, Boże, mój obrońca.
Nie ma nigdy firmament pięknych gwiazd tak wiele
Ani po wszytkiej ziemi tak jest liczne ziele,
Nie mają wszystkie wody tylo piasku w sobie,
Panie, co miłosierdzia, co litości w Tobie:
Tego pełne jest niebo, pełna ziemia, morze;
Racz tylko dać u siebie miejsce mej pokorze.
Troski mnie ze wszytkich stron żalosne ścisnęły,
Nieszczęśliwe kłopoty wskroś serce przejęły;

Niskąd nie masz pociechy, każdy patrzy krzywo,
Wszyscy mię prześladują, urąga, co żywo;
Dzień li niebo oświeca, ciemna li noc mroczy,
Nie osychają moje przed żalością oczy.
A co mnie barzo trapi, że w takiej potrzebie
Nie śmiem westchnąć, jedyna pociecho, do Ciebie:
Smucą mnie grzechy moje i w każde trapienie
Regiestr ich wystawia mi przed oczy sumnienie.
Boże mój, twierdzo moja, w wieczne zapomnienie
Racz prze twą dobroć puścić moje przewinienie,
A zmiłuj się nad swoim niewolnikiem smutnym
I przybywaj na pomoc w ucisku okrutnym.

Źródło: Wacław Potocki, *Na Ogród nie wyplewiony*, [w:] tegoż, *Wiersze wybrane*, oprac. Janusz S. Gruchała, Wrocław 1992, s. 118–119.

Ćwiczenie 5.1

Wymień powody wyrażania żalu przez podmiot liryczny w wierszu. W odpowiedzi zacytuj fragmenty utworu.

Ćwiczenie 5.2

Każdy patrzy krzywo. Określ, co oprócz tak wyrażonej niechęci otoczenia przyczynia się do pesymizmu podmiotu lirycznego.

Ćwiczenie 5.3

Wymień cechy, które podmiot liryczny w wierszu przypisuje Bogu.

Ćwiczenie 5.4

Wypisz z tekstu sformułowania ukazujące rolę, którą w życiu podmiotu lirycznego odgrywa Bóg.

Ćwiczenie 5.5

Wyjaśnij, czy wiersz można nazwać modlitwą. Uzasadnij odpowiedź.

Ćwiczenie 5.6

Na podstawie wiersza sformułuj koncepcję człowieka i losu ludzkiego.

Gorzka ocena świata

Problemy, o których pisał Waław Potocki, nie dotyczyły prywatnych wyborów i jednostkowych doświadczeń życiowych. Poeta dostrzegał też zło w życiu społecznym. Był przekonany, że ulega ono stałej degradacji, wynikającej m.in. z odchodzenia od dawnych wartości. Waław Potocki podejmował tematykę szlacheckich obyczajów (krytyka wad), losów ojczyzny (wskazywanie błędów i wołanie o reformy), tolerancji religijnej. Pielęgnował mit sarmacki, jego ideały, świetną przeszłość.

” Jan Malicki

Studium o Waławie Potockim. W trzechsetną rocznicę śmierci

Atmosfera tych lat, wojny polsko-szwedzkie, rozłamy wśród pozornie jednolitej braci szlacheckiej na tle postawy wobec Karola Gustawa, kategoryczne utożsamianie różnowiercy ze zdrajcą, pogromy szlachty, zwłaszcza ariańskiej, przez wojska królewskie, ale i 'bursy' zbójckie, spustoszenie siane przez oddziały Rakoczego, także przecież innowiercy, wreszcie słynne śluby lwowskie Jana Kazimierza oraz edykt banicyjny z 1658 roku doprowadziły do wyraźnej [polaryzacji](#) poglądów społecznych. Ujawniających się w [...] utożsamianiu pojęć Polak i katolik. Wówczas też coraz częstsze stają się konwersje różnowierców. W tym też czasie i Waław Potocki dokonał jakże ważkiego dla swojego dalszego życia wyboru. Przeszedł na katolicyzm. I znowu badacze zaczęli stawiać pytania: Kiedy? Z jakich przyczyn? Z czyjego poduszczenia?

Czy z [neoficką](#) gorliwością związał się głęboko z doktryną Kościoła katolickiego, czy też pozostał do śmierci kryptoarianinem? [...]

Nie wiemy, kiedy dokonał on konwersji, brak jest dokumentu chrztu, gdyż [...] kronika parafialna w Bieczu, gdzie mógł zostać ochrzczony, datuje się od roku 1769 [...]. Również i w Łużnej, gdzie Potocki winien uczynić [confessio fidei](#), księgi metrykalne istnieją od 1794 roku. Tak więc oficjalne dokumenty kościelne nie zachowały się. Są natomiast inne, pośrednie, co prawda, informacje dotyczące owego ważnego dla poety kroku. [...] Tak ważną decyzję podjął więc być może między rokiem 1656–1658 [...].

Źródło: Jan Malicki, *Studium o Wacławie Potockim. W trzechsetną rocznicę śmierci*, Katowice 1996, s. 32–33.

W twórczości Wacława Potockiego bardzo często można znaleźć gorzką ocenę współczesnego mu świata. Nie oznacza to jednak, że twórca nie potrafił się śmiać. W wielu utworach poeta zawarł komizm, niekiedy satyryczny lub ironiczny.

” Wacław Potocki

Na Ogród nie wyplewiony

Czemu, choć ich tak wiele rodząc kładzie zdrowie,
Chociaż [Pismo od mężczyzn słabszymi je zowie](#),
Białych głów jest na świecie więcej niżeli tych?
Nie badając sekretów przyrodzenia skrytych,
Tak ktoś, o to pytany, niewiele myślący
Odpowiedział: 'Bo złego niż dobrego więcej.'

Źródło: Wacław Potocki, *Na Ogród nie wyplewiony*, [w:] tegoż, *Wiersze wybrane*, oprac. Janusz S. Gruchała, Wrocław 1992, s. 118–119.

Ćwiczenie 6.1

Opisz sytuację ukazaną w wierszu 'Na Ogród nie wyplewiony' Wacława Potockiego.

Ćwiczenie 6.2

Określ, kogo dotyczy zadane pytanie i kto udziela odpowiedzi. Co sądzisz o tym przeciwstawieniu?

Ćwiczenie 6.3

Wyjaśnij, na czym polega i jak został osiągnięty komizm wiersza.

Twórczość Wacława Potockiego jest tak obszerna i różnorodna, że dziś bywa traktowana jako niezwykle cenne źródło wiedzy na temat sposobu postrzegania świata przez człowieka, a zwłaszcza przez polskiego szlachcica. Nie przypadkiem XX- i XXI-wieczne opracowania dotyczące polskiej szlachty epoki baroku zawierają wiele cytatów zaczerpniętych właśnie z Potockiego.

Zbytki polskie

” Wacław Potocki

Zbytki polskie

O czymże Polska myśli i we dnie, i w nocy?

Żeby sześć zaprzęgano koni do karocy;

Żeby srebrem pacholek od głowy do stopy,

Sługi odziać koralem, [burkatelą](#) stropy;

Żeby na paniej perły albo dyjamenty,

A po służbach złociste świeciły się sprzęty;

Żeby pyszne aksamit puszyły sobole;

Żeby im grały trąby, skrzypce i wijole;

Żeby po stołach w cukrze piramidy stały

I winem z suchych [groznów](#) wspanione kryształy.

Już ci niewiasty złotem trzewiki, [niestoty](#),

Mężowie nim wszeteczne wyszywają boty,

Już perły, już [kanaki](#) noszą przy kontuszach;

Poczekawszy, będą je nosili na uszach.

Żeby w drodze karety, w domu drzwi [barwiani](#)

Strzegli z zapalonymi lontami dragani –
O tym szlachta, panowie, o tym myślą księża,
Choć się co rok w granicach swych ojczyzna zwęża,
Choć na borg umierają żołnierze niepłatni,
Choć na oczy widzą jej peryjod ostatni,
Że te wszystkie ich pompy, wszystkie ich splendece
Pogasną jako w wodzie utopione świece.
Przynajmniej, kiedy się tak w świeckie rzeczy wdadzą,
Porzuciwszy niebieskie, niechaj o nich radzą,
Żeby dzieciom zostały, żeby w nich spokojnie
Dożyli, niechaj myślą z pogany o wojnie,
Kiedy nie chcą wojować z światem i z zuchwalem,
Choć w Panu oczywisty mają przykład, ciałem.

Źródło: Wacław Potocki, *Zbytki polskie*, [w:] tegoż, *Wiersze wybrane*, oprac. Janusz Gruchała, Wrocław 1992, s. 194–195.

Ćwiczenie 7

Wynotuj z wiersza wszystkie zbytki polskie i opisz, na czym one polegają.

Lekko czy poważnie?

Polecenie 1

Wacław Potocki zasugerował, że wolimy utwory lekkie (fraszki), a nie – poważne, wymagające uwagi i skupienia. Czy takie oczekiwania wobec literatury są niewłaściwe?

Przygotuj głos w dyskusji na ten temat.

Zadaniowo

„Czego chcesz, Wieczny Boże, za swoje dobroci,
Które każda godzina w człowieku stokroci?
Karmisz, poisz, odziewasz, wczasom opatrujesz,
A co większa, że wieczny żywot nam gotujesz;
Zgoła dusza i ciało każdodziennie znają
Niezmierne dary twoje, które nie ustają,

Tak iż żywot człowieczy nic nie jest inszego,
Tylko rejestr obszerny dobrodziejstwa twego.
Choćbyś w kościele mieszkał ręką uczynionym,
I świat Cię nie ogarnie, acz jest tak przestronym.
Złota nie chcesz i skarbów, twoje to są wszystkie,
Które ziemia i morze daje nam pożytki,
Ani ofiar i z tłustych cielców krwi kurzawy:
I człek, i zwierz, i bydło – twoje to są sprawy;
Przetóż Cię wdzięcznym sercem za twe hojne dary
Sławimy, inszej przed Cię nie mając ofiary.
Niebo twój czyn, na którym mierzą wszystkie czasy
Od Ciebie nakręcone ogniste [kompasy](#);
I ziemia rąk twych dzieło, i wody zamknięte,
Rozlicznymi tworami wszędy napełnione.
Któż rzekom i krynicom przysparza ciekącej
Wody? któż spuszcza rosy w letny znój gorący?
Któż chłodzi deszczem ziemię, a zemdłone zioła
[Obczerstwa](#), zali nie Ty sam, o Panie, zgoła?
Tobie kwoli barwiste sieje wiosna kwiecie
I sowity urodzaj ziemia daje lecie,
Tobie jesień owoce przynosi [dożrałe](#),
A zima ziemię kryje w swoje płaszcze białe.
Niezliczone twe czyny wszechmocne, zaiste,
Niepojęte roboty, o Panie, wieczyste.
Bądźże tedy na wieki od nas pochwalony
Za wszystkie dobrodziejstwa, Boże nieskończony.
Żywź nas, póki raczysz, w tej ziemskiej niskości,
Tylko niech w twojej będziemy zawsze opatrności.”

Źródło: Wacław Potocki, *Pieśń XXII Dziękczynienia*, dostępny w internecie:
http://www.staropolska.pl/barok/barok_014_004.html [dostęp 26.10.2021].

Polecenie 2

Przeczytaj podany wiersz Wacława Potockiego. Porównaj jego treść i formę z *Hymnem* [Czego chcesz od nas, Panie...] Jana Kochanowskiego. Napisz interpretację porównawczą.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.